

kern- punten... 67

Noordwijk - Binnen.

Panoramaen - Vergezicht naar Zee.

21e jaargang 2006 no 1

Inhoudsopgave

colofon	pag. 2
Van de Voorzitter	pag. 3
Leeuwenhorst, een buitenplaats van wereldformaat	pag 5 - 16

“Kernpunten” is een uitgave van de Vereniging
De Oude Dorpskern” te Noordwijk Binnen.

ISSN: 1384-377X

SECRETARIAAT:

Van Struykstraat 6
2203 HE Noordwijk
(kraayvanger@wxs.nl)

CONTRIBUTIE:

minimum 10 euro, meer welkom
Postbank: nr. 13 19 964

REDACTIE ADRES:

Duinwetering 27
2203 HL Noordwijk

REDACTIE:

W. Hekkens
C. Verwey
P. de Mooy

COLOFON:

verenigingslogo: Wil de Mooy
lay-out: Wim Hekkens

BESTUURSSAMENSTELLING:

Voorzitter: W.Th.J.M. Hekkens
Secr.:R.J. Kraayvanger
Penn.mr.:H.S. Sytsema
Lid.:Mevr.M. Gerrits (R.O.)
Lid.:S. de Jong (Verkeer, R.O.)
Lid: R. van de Pol (R.O.)
Lid G. van Steijn

WERKGROEP CULTUUR &

EVENEMENTEN:

Will Kraaijvanger-Padberg en
Wilma Reiterer - Verhart
(PR en coördinatie)
Annemieke Passchier-Beugelsdijk
(Marktmeester)
Truus Beuk-Hagen en
Gaby Beuk (Muziek)
Janine I. Lamers
(Kunst en exposities)
Greet van den Berg-Noordijke
(Open tuinen en groen)
Mariëlle Caspers (lid)

DE VERENIGING STELT ZICH TEN DOEL:

De bevordering en het behoud van de leefbaarheid
op zowel historische als sociale grondslag in en
rondom de oude dorpskern in Noordwijk Binnen
van de gemeente Noordwijk (.....)

Zij tracht dit doel te bereiken door actieve samen-
werking van bewoners en ondernemers in dit gebied,
in nauw overleg met de overheid, en door alle mid-
delen, die het doel van dienst kunnen zijn”.

Het initiatief tot de vereniging werd genomen op
26 oktober 1985; de statuten werden op 14 februari
1986 verleden bij notariskantoor Van Hoeken en
Janbroers.

*Overname van artikelen: alleen mogelijk in overleg met
de redactie.*

Witte Clematis uit de tuin van Fagel.

Van de Redactie

Dit nummer van Kernpunten is
bijna geheel gewijd aan de lezing
die Elizabeth den Hartog op 9
december van vorig jaar hield
voor onze vereniging en voor
eenieder die belangstelling voor
de geschiedenis van Noordwijk
heeft.

Omdat de aankondiging te wensen
overliet én omdat tijdens de lezing
vragen over de juiste ligging van de
buitens Vijverbeek en Dijkenburg
onbeantwoord bleven is nu een
kaart toegevoegd die de juiste
situering weergeeft.

We hopen hiermee vele belang-
stellenden een genoeg mee te
doen.

Van de Voorzitter

Nieuwjaar 2006

Hoewel de vereniging zich verheugt in een redelijk aantal leden zou het bestuur graag wat meer actieve deelname van de bewoners van de kern zien.

Betrokken zijn bij een vereniging vraagt naast belangstelling ook inzet waar dit mogelijk is.

Met de afbraak van de Kuip is ook een plaats in Noordwijk Binnen verdwenen waar je als dorp activiteiten zou kunnen ontwikkelen. Het is een overweging waard om te kijken of er niet een pand te vinden zou zijn dat als dorpshuis kan worden ingericht.

Daar zouden vergaderingen kunnen worden belegd, ook door de gemeente, tentoonstellingen gehouden, discussieavonden georganiseerd en wat al niet meer.

Je zou er in samenwerking met de gemeente en het Genootschap Oud-Noordwijk een stichting voor kunnen oprichten.

Het overleg met de gemeente en met belangengroepen in Noordwijk is in een rustiger vaarwater gekomen. Er vindt nu regelmatig overleg plaats, waarbij naar de wensen van de vereniging rekening wordt gehouden. We hopen dat ook in het komend jaar voort te kunnen zetten als een nieuwe raad is gekozen en wellicht nieuwe wethouders aantreden.

Afgelopen jaar hebben wij de vaas die het museum in bruikleen van ons had aan hen geschonken. Hiermee is de fraaie collectie van Noordwijks aardewerk uitgebreid. Zeker de moeite waard om daar eens een kijkje te nemen als u dat nog niet hebt gedaan.

Met het bestuur van het genootschap is een regelmatig overleg op gang gekomen. We hebben gemeenschappelijke belangen en interesses. Van beide zijden wordt dit overleg, circa tweemaal per jaar op prijs gesteld.

Velen hebben het betreurd en wij met hen dat dit jaar de Kerstmarkt niet doorging. Hiervoor waren twee redenen doorslaggevend.

We hadden geen goede marktmeester die het vele werk dat in de loop van het jaar moet gebeuren kon coördineren

De markt was toe aan een vernieuwing. Overal in de omgeving werd in navolging van onze formule dergelijke markten gehouden en wij willen toch iets bijzonders bieden.

Dit jaar moet een vernieuwde markt weer de Kerstsfeer in Noordwijk brengen.

We hopen dat te combineren met de Kerstwandeling die vorig jaar met veel succes van start is gegaan.

.De markt als afgelopen jaar weer een succes. Mooi weer en een rijk aanbod aan planten en tuinmateriaal. In combinatie met muziek en kunst is de formule nog steeds goed. De tuinenroute zou graag uitbreiding willen met nieuwe interessante tuinen. Dank aan alle medewerkers die zorgen dat dit festijn vlekkeloos verloopt.

Voor de tweede keer werd in samenwerking met de gemeente de najaarslezing georganiseerd. Dit jaar bracht Elizabeth den Hartog de tuin van Fagel die Leeuwenhorst bewoonde tot leven.

We willen de traditie komende jaren voortzetten.

De afbraak van de aanleunwoningen is gebeurd en de bouw zal binnenkort wel beginnen. Niet iedereen was gelukkig met de uitbreiding maar het geheel was aan vernieuwing toe om de bewoners naar de eisen van de tijd te kunnen huisvesten. Overleg met de bewoners van de Wilhelminastraat is niet uitgemond in een gezamenlijke reactie naar de gemeente.

Dit jaar zal de bouw van de Digros starten. We verwachten dan ook parkeerproblemen in de kern, die vooral tijdens de tuinenmarkt tot maatregelen zal leiden.

W.Th.J.M. Hekkens,

Weteringpoort

De Oude Dorpskern is ook betrokken in het overleg over dit project dat feitelijk buiten de kern ligt, maar van grote invloed is op de toegankelijkheid van die kern. Ook de bouw op het terrein van Brouwer is in dat overleg betrokken.

Van Limburg Stirumstraat

Het oorspronkelijke plan met appartementen en een ondergrondse garage is mede door overleg met de omwonenden en onze vereniging gewijzigd in een plan met een aanvaardbare hoogte, meer afstand van de achterburen en zonder de garage.

Verkadeplein

De renovatie van het Verkadeplein is op initiatief van een van onze leden gebeurd. Wij hebben kunnen bijdragen aan de verfraaiing door de straat verlichting aan te bieden aan de gemeente die op dat moment niet voldoende budget had.

Bib gourmand in Noordwijk

Het restaurant Onder de Linde wist zich in de belangstelling te plaatsen door het verkrijgen van een "Bib gourmand" een onderscheiding voor de kwaliteit van de keuken.

Heropening Hof van Holland

Een ander heugelijk feit in de kern is de heropening van Het Hof van Holland. Het is toch ondenkbaar dat dit gerenommeerde restaurant uit de kern zou verdwijnen.

Het drieluik gesloten

Op vrijdag 27 januari ging de op een na laatste winkel in de Voorstraat dicht. de vroeger zo drukke winkelstraat wordt stiller en stiller. Het karakteristieke antiek winkel;kje van Willeke Chandon en Tineke Mulder heeft zich altijd in de belangstelling van vaste klanten mogen verheugen. De burens wilden de sluiting niet zonder meer laten passeren en organiseerden een afscheidsreceptie waar ook De Oude Dorpskern op uitgenodigd was. De overbuur van de dames, burgemeester Groen, kwam ook afscheid nemen en zag de winkel voor het eerst aan de binnenkant. Hij memoreerde de geschiedenis van het pand, dat bewoners van diverse pluimage heeft gekend. In 1670 woonde er een chirurgijn

die er zeker zijn bedrijf heeft uitgeoefend. Het werd in 1750 grutterij en dat bleef het bijna 100 jaar.. Daarna woonde er een bloemkweker die het doorverkocht aan de loodgieter Reekers. Het Drieluik was de laatste winkel die in dit pand onderdak vond. Het krijgt voor het eerst sinds lange tijd een woonbestemming. Met het boek "Van karrenspoor tot Klinkerweg" onder de arm, geschonken door de gemeente en een laatste glas wijn voor de aanwezigen werd dit hoofdstuk tot veler verdriet afgesloten.

Leeuwenhorst, een buitenplaats van wereldformaat

gezien door de ogen van Pieter Teding van Berkhout

In het jaar 1669 begon Pieter Teding van Berkhout met het bijhouden van een dagboek, en hij hield dit, met onderbrekingen, vol tot een jaar voor zijn overlijden in 1713. Dit dagboek bevat, zoals hij het zelf zo mooi verwoordt, een “dachregister inhoudende mijn occupatien en daegelijkse rescontres”. Het dagboek is grotendeels in het Frans geschreven, maar een aantal jaren lang schreef Pieter ook in het Nederlands.¹

Pieter Teding van Berkhout was een afstammeling van een Delftse regentenfamilie die eind 17de eeuw al twee generaties deel uitmaakte van de Haagse ‘beau monde’. Toen Pieter aan zijn dagboek begon was hij net een klein half jaar getrouwd met Elisabeth Ruysch, een dochter van Maria Paets en mr. Nicolaas Ruysch, die pensionaris was van Dordrecht

Elisabeth den Hartog

Portret van Pieter Teding van Berkhout (1643 - 1713), toegeschreven aan G. Schalken.

en in 1650 tevens griffier van de Staten-Generaal was geworden. Pieter was 26 jaar oud en voor iemand van zijn leeftijd had hij het goed voor elkaar: hij had een studie achter de rug, hij bezat een huis op de Korte Poten in Den Haag, hij bezat twee rijtuigen met paarden en hij bezat een hofstede, Vijverbeek genaamd.²

Deze hofstede was gelegen aan de westzijde van het Westeinde, ten noorden van Dijkenburg. Hoewel de buitenplaats formeel gezien in Noordwijkerhout lag, spreekt Teding van Berkhout systematisch van zijn land te Noordwijk.¹ Ook voor wat betreft het uitgaansleven was hij volledig op Noordwijk ingesteld; Noordwijkerhout werd hoogst zelden met een bezoek vereerd.

Zeker in de eerste jaren van zijn huwelijk was hij veel op Vijverbeek te vinden: in het vroege voorjaar, de zomer en de herfst, en hij genoot er volop van alles wat het buitenleven te bieden had: vissen, het jagen op konijnen, het vangen van lijststers en het vinken. Daarnaast hield Pieter zich bezig met het transformeren van de eenvoudige hofstede tot een buitenplaats van allure. Daartoe maakte hij zelf een ontwerp en liet dat vervolgens uitwerken door een erkende landmeter. Dat hem om een voor die tijd gangbare geometrische aanleg ging, blijkt wel uit de omschrijving. De landmeter was een dag lang bezig, aldus Pieter, om “mijn lanen, mijn vierkanten, mijn cirkels en mijn ruiten” in het net te tekenen.⁴ Pieter deed zijn inspiratie vooral op in zijn eigen sociale milieu, wat niet verwonderlijk is daar zijn naaste verwanten en vrienden verantwoordelijk waren voor een aantal van de meest bekende tuinontwerpen uit de 17de eeuw.

Zo ontwierp Constantijn Huygens, de vader van zijn zwager, het bekende Hofwijk in Voorburg, waar Pieter vaak te gast was, en maakte ook ontwerpen voor de vijfverpartijen van Vijverbeek. Pieter schrijft dienaangaande: “Mijnheer Huijgens kwam mij vanochtend bezoeken en had verschillende mooie ontwerpen voor visvijvers meegenomen, die hij voor mij had gemaakt”.⁵

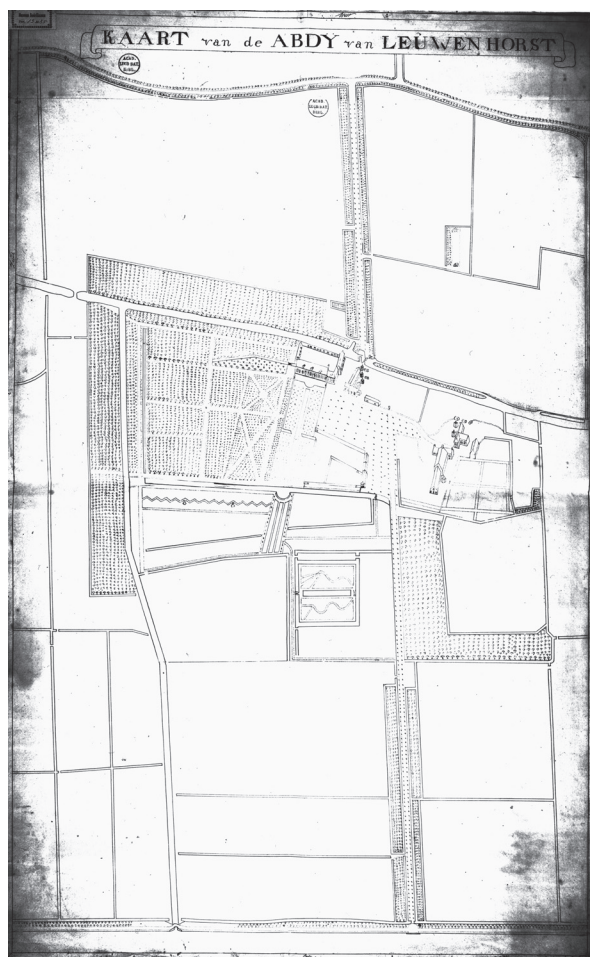
Dan waren er de Doublets, met wie hij goed bevriend was, die bezig waren met de aanleg van Clingendael. Verder geeft Pieter in zijn dagboek aan zeer gecharmeerd te zijn van Rijksdorp, het buiten van de heer van Wimmenum bij Wassenaar. Hij gaat er meermalen kijken en laat zelfs de tuinbazen van de heer van Wimmenum komen om zijn eigen vijver op Vijverbeek aan te laten leggen. Ook Duinrel bij Wassenaar, het buiten van de jonker De Jonge van Ellemeet, kon Pieters goedkeuring wegdragen. Verder hield hij zich goed op de hoogte van de jongste ontwikkelingen op buitenplaatsgebied door reizen te ondernemen langs de belangrijkste buitenverblijven van zijn tijd, waar hij, dankzij zijn goede afkomst, altijd welkom was. In zijn dagboeknotities beschrijft hij summier wat hij daar ziet, en wie hij daar ziet. En dat gegeven maakt Pieter Teding van Berkhout tot een interessante gids voor het buitenleven aan het eind van de 17de eeuw.⁶ Merkwaardig genoeg is zijn dagboek tot nu toe nooit voor dit doel gebruikt, al is het op zich wel bekend.

Aangezien Vijverbeek vlak bij Leeuwenhorst lag, ligt het voor de hand dat Pieter Teding van Berkhout in zijn dagboek melding maakt van de tuinen die daar tussen 1676 en 1688 door Caspar Fagel, raadspensionaris van Holland en West-Friesland, werden aangelegd. Dit was in de late 17de eeuw een van de beroemdste tuinen van Holland, al duurde de glorieperiode maar kort, en is er vandaag de dag maar weinig dat aan de tuinaanleg herinnert. Leeuwenhorst was in de 13de eeuw gesticht als klooster voor nonnen van de orde der cisterciënzers. Na de Reformatie werd het complex, waarvan de boerderijen en de rentmeesterwoning nog overeind stonden, een buitenplaats voor de leden van de Hollandse Ridderschap. Het complex lag langs de vaart en omvatte het gebied waar tegenwoordig nog de boerderij de Halle ligt. De oude schuur naast de Halle is in feite de vleeshal van het vroegere klooster.

En inderdaad komt Leeuwenhorst regelmatig in Pieters dagboek ter sprake, zelfs al jaren voordat Caspar Fagel daar terecht zou komen. Op 29 mei van het jaar 1670 schrijft Teding van Berkhout in zijn dagboek: "tegens den avondt ginck ick wandelen met mijn huijsvrouw door Leonorst naar der treckvaert alwaer ick mijn brief bestelden in een voorbij vaerende schuijt". In 1671 meldt hij op 13 augustus: "omdat deze dag vooraf ging aan de dag van mijn vertrek deed ik een aantal kleine, maar noodzakelijke opdrachten uitgaan. In de avond wandelde ik in het gezelschap van een bediende naar de tuinen van 'Leonorst', aan de huurder waarvan ik enkele betalingen verschuldigd was, voor verpondingen met betrekking tot mijn verblijf".⁸ In 1673 brengt hij in maart een bezoek aan 'Leonorst'. In 1675 komt zijn oom van Leeuwen bij Pieter op bezoek en "In de avond rond zeven uur namen wij de boot bij Leeuwenhorst".⁹ En een paar dagen later, op 15 oktober, worden er ook weer gasten naar de boot gebracht bij Leeuwenhorst: "in de middag reden we de twee kleine nictjes naar de boot op de plaats waar de allee van Leeuwenhorst uitkomt op

*Plattegrond van de abdij
Leeuwenhorst*

het kanaal".¹⁰ Op 3 juni 1676 wordt tijdens een reis, waarbij Heemstede en Bennebroek worden bezocht, ook langs Leeuwenhorst gereden.¹¹ Het is duidelijk dat er tot dan toe niets opmerkelijks te zien is te Leeuwenhorst, anders had Pieter dat zeker gemeld.

Dat zou spoedig veranderen, want in datzelfde jaar, 1676, huurde Gaspar Fagel¹², die in 1672 tot raadspensionaris van Holland en West-Friesland was benoemd en die goed bevriend was met de stadhouder, het landgoed Leeuwenhorst van de Ridderschap van Holland. Het huurcontract zelf is niet te traceren¹³, maar in de abdijsrekeningen wordt gedurende de gehele periode dat Fagel over Leeuwenhorst beschikte nergens melding gemaakt van een betaalde huursom. Dit wil niet zeggen dat Fagel in de rekeningen ontbreekt, integendeel, maar steeds is het zo dat de Ridderschap geld overmaakt

aan Fagel, en niet andersom. Uit de rekeningen blijkt bovendien dat Fagel financieel betrokken was bij de herbouw van het complex. Wanneer er in 1681 sprake is van een bestek en een 'teekeninghe' van het huis, dan staat daarbij vermeld dat deze zijn "aangenomen van den heer Gaspar Fagel Raadspensionaris van Hollandt ende Westvrieslandt". Al met al is het dus voorstelbaar dat Fagel om niet op Leeuwenhorst woonde, omdat hij de herbouw en modernisering van het landgoed op zich had genomen.

Het heeft er alle schijn van dat Teding van Berkhout in augustus 1681 hoogte kreeg van de plannen van de raadspensionaris. Op de avond van de 7de augustus vereerde hij Leeuwenhorst in de avond met een bezoek, nadat hij met de zijn rijtuig naar Noordwijk was geweest, waar waarschijnlijk geruchten over de op handen zijnde verbouwing de ronde deden. Op 9 augustus was hij weer op Leeuwenhorst, nu om betalingen te doen, maar waarschijnlijk in de eerste plaats om meer over de plannen van de raadspensionaris te weten te komen: "Ik ging naar Leonorst om enige betalingen te doen aan Slingelandt. Ik maakte een rondgang door de tuinen om mij op de hoogte te laten brengen van de plannen van de raadspensionaris".¹⁴ Een paar maanden kwam Pieter weer langs met een vriend: "Ik reed met hem tot aan Leonorst waar wij de tuinen bekeken en het gebouw dat de raadspensionaris daar laat bouwen".¹⁵

Helaas zijn Fagels plannen niet bewaard gebleven. Wel is er een 18de-eeuwse kaart van Leeuwenhorst waarop te zien is hoe de tuinaanleg er in die tijd uitzag.¹⁶ De bosketten met de elkaar kruislings doorsnijdende paden, de slangenmuur, de zichtas over de tuin, de halfcirkelvormige uitstulping van de gracht precies op de zichtas, al deze zaken zijn typerend voor tuinen in de late 17de eeuw en daarom mag men er wel van uitgaan dat het hier nog altijd

om de tuinaanleg gaat die onder Gaspar Fagel tot stand kwam.¹⁷ Opvallend is wel dat de aanleg, vergeleken bij de eerder genoemde tuinen van Hofwyck, Clingendael en Rijksdorp, niet echt bijzonder was.

In 1676 verkreeg Fagel van Willem, prins van Oranje, het exclusieve jachtrecht over het terrein in en rond het landgoed Leeuwenhorst.¹⁸ Met uitzondering van de heer van Noordwijk en zijn nakomelingen, was het anderen strikt verboden om binnen de limieten van Leeuwenhorst "te jagen of vliegen op eenigenhande Wildt, hetzij met honden, vogels, of Schilt op haes of hoen, ofte leggen met eenigerhande slag-netten naer Leewerick, Vinck, Plavier, of ander gevogelte, ofte met Sleep-netten of tiras te loopen naer hoen, poelsnippen, of ander gevogelte, ofte oock te mogen soecken naer Eijeren van kievitten of andere gevogelte". Wie betrappt werd, kon rekenen op een fikse boete. Het "stellen en setten van stricken" werd evenmin geduld, "noch in greppels, op dammen of op lopen van haer" en het ophangen van netten en dergelijke was eveneens verboden. Zo was het zelfs strafbaar om wilde dieren te bejagen op het eigen erf, hoeveel schade deze ook aan de gewassen berokkend. Zelfs in de boomgaarden, singels, paden en bosjes die in de velden lagen, mochten geen maatregelen genomen worden tegen konijnen en andere schadelijke diersoorten. Het houden van "spiljoenen of anders aert van bastaert Jagt-honden op haer werven oft huijsen" was niet toegestaan. Honden mochten niet worden uitgelaten op de velden of akkers. Al deze maatregelen hadden maar één doel, en dat was om de wildstand voor Fagel en de heren van de Ridderschap die in het duin uit jagen wilden gaan, zo hoog mogelijk te houden. Uiteraard werden de limieten van Leeuwenhorst duidelijk aangegeven. Het gebied werd aan de ene zijde begrensd door de trekvaart en aan de andere door de Noordzee. De twee grenzen die van de trekvaart tot aan de Noordzee liepen waren elk met zes paaltjes gemarkeerd met daarop de woorden "Vrijheijt van Leeuwenhorst". Van deze paaltjes is er helaas geen een bewaard is gebleven.

In de ordonnantie wordt de plaatsing van deze paaltjes heel nauwkeurig omschreven:

"Dat de limiten van de voors. Vrijdom haer begin sullen nemen op de treckwegh van de vaert, aldaer gedaen maken door de heeren Burgermeesteren ende Regeerders der Steden Haerlem en Leijden, ten welcken eijnde de eerste pael sal werden gestelt omtrent de 's Gravendammer brugge, roijende van daer Zuïjd-oost en Noord-west tot inde Noord-Zee; Dat de tweede pael op de voors. roijinge sal werden gestelt vooraen op de Noordwijckerhoutse geest, op het eijnde vande 's Gravendammer weghs; De derde pael op den hoeck vande Jaeghwegh, anders genaemt Mollemans Laen; de vierde op de Woonisdaghsche Wateringh; de vijfde omtrent de Noortwijcker duijn, tusschen de Wooningen van Pieter Tielmans ende Jan Puijck; ende den sesden of uijtersten op de laatsten nollen (Een nol is een aaneenstuiving van zand die geleidelijk aan met helm en andere sterke struiken en planten begroeide) of duijnen aan het Strande.

Dat de tweede ofte Zuïjdwestelijcke roijinge vande voors. Vrijdom sal beginnen op de voors. treckvaart omtrent het Swetter watermolentje, streckende mede zuïjd-oost ende noord-west van daer tot inde Noordzee, en dat de eerste pael sal werden geset op die voors. treckwegh, de tweede vooraen op de Bronsgeest, de derde aende Googhweg, die naer Noortwijck gaet, omtrent het huijs genaemt Cost-verloren; de vierde op de Buijrwegh; de vijfde onder de Noortwijcker Duijn omtrent de woning van Roel Huijgen; ende den sesden wederom op de naesten nollen aen het strandt". En precies midden in dit gebied lag Vijverbeeck!!

Met deze bepalingen was Pieter Teding van Berkhout, die weliswaar heel rijk en notabel was, maar niet van adel en die dus niet tot de Ridderschap behoorde, in een keer zijn mogelijkheden tot jagen kwijt. Het vinken dat hij zo graag deed, mocht niet meer. Het zetten van lijsterstrikken was verboden. Het jagen op konijnen met jachthonden was al helemaal uit den boze. Geen wonder dat Pieter

op zondag 5 september 1677 naar Leeuwenhorst ging om de raadspensionaris hierover te spreken: “Wij hielden een dienst in ons eigen huis en ik maakte tegen 11 uur een rit naar Leeuwenhorst, om de heer Raadspensionaris Faeghel te spreken, die me beleefd ontving en me redelijk geruststelde aangaande het onderwerp waar ik voor kwam, maar mijn verzoek was ook niet zo belangrijk. Het handelde immers om een of andere uitzondering voor mijn persoon met betrekking tot het rigoureuze plakkaat waarmee de Vrijheid van Leeuwenhorst in het leven was geroepen”.¹⁹

Hoewel Teding van Berkhout meldt dat hij tevreden werd gesteld, krijg ik de indruk dat het helemaal niet het geval was, want hij vervolgt met de mededeling dat het verzoek eigenlijk helemaal niet van belang was. En wat belangrijker is, er wordt in de jaren daarna nooit meer melding gemaakt van jachtpartijen in de omgeving en dat is opvallend want tot dan toe was het Pieters lust en leven. Ieder najaar in het jachtseizoen trok hij naar de buitenplaats om zich twee weken lang bezig te houden met de genoegens van de jacht. Hij was daartoe zelfs bereid zijn vrouw, van wie hij niet graag gescheiden was, een tijdje thuis te laten. Alleen in 1679 wordt de vinkenbaan nog een keer ten tonele gevoerd. Tussen 1680 en 1682 wordt het dagboek niet bijgehouden, maar het is wel opvallend dat de bezoeken aan Noordwijk steeds minder worden. In 1683 besluit Pieter Vijverbeeck te verhuizen. Het heeft er dus alles van dat de vergaande maatregelen die Fagel liet nemen met betrekking tot de jacht in het gebied rondom Leeuwenhorst het plezier van Pieter Teding van Berkhout in zijn buitenplaats dusdanig vergalden dat hij vanaf dat moment zijn aandacht richtte op de uitbouw van een ander buiten dat hij bezat, Pasgeld bij Delft, dat hij van zijn schoonvader had geërfd.

Maar nu terug naar het bezoek dat Pieter op 5 september 1677 aan Fagel bracht. Na het gesprek met de raadspensionaris bleef Pieter nog een tijdje in de tuinen om rond te kijken: “Wij brachten de hele middag wandelend door, het was dan ook een perfecte zomerdag. Ik werd aangesproken door een zekere Montanus, Duitser van geboorte, die heel lang in Indië had gediend als opperchirurgijn, en die tot elke prijs mijn huis en plantage wilde huren”.²⁰

Wie was deze opperchirurgijn uit Duitsland die in Indië had gediend? Pieter noemt hem Montanus, maar de enige Montanus die mij bekend is uit deze periode was geboren in Amsterdam.²¹ Waarschijnlijk heeft hij de naam niet verstaan en gaat het om de uit Duitsland afkomstige Paul Hermann of Hermannus. Hermann was inderdaad in Indië geweest als medicus bij de

VOC. Hermann, die later directeur zou worden van de Leidse Hortus Botanicus, was bevriend met Fagel, en was te Leeuwenhorst een welkome bezoeker. Fagels grootste passie gold immers zijn tuin en bovenal zijn

Gemberplant in het Sloane herbarium. British Museum of Natural History, Londen.

plantenverzameling. In de korte periode dat hij met Leeuwenhorst verbonden was, werd het aloude landgoed omgetoverd tot een tuin die zelfs ver buiten de grenzen van Holland beroemd was vanwege de collectie exotische gewassen. Dat Pieter Teding van Berkhout op Leeuwenhorst een Duitse bezoeker aantrof, of het nu Montanus was of Paul Hermann, was dus geen toevalstreffer, al zou de toestroom in de jaren tachtig van de 17de eeuw, toen Teding van Berkhout Vijverbeeck de rug al had toegekeerd, steeds sterker worden.

Toen de verbouwing van het huis te Leeuwenhorst in 1681 was voltooid, kon Fagel pas echt ernst maken met zijn passie voor tuinieren. Zijn hart ging uit naar het verzamelen van zeer exclusieve exotische planten, afkomstig uit de nog jonge Nederlandse koloniën in Ceylon, Malabar, Indonesië, Kaap de Goede Hoop, Brazilië, Suriname, Curaçao en Noord-Amerika. De introductie van planten uit deze contreien was in de tijd van Fagel nog maar net op gang gekomen.²² De vroegste berichten over verzendingen van exotische zaden en planten naar Fagel dateren van 1682. In een brief van 16 september van dat jaar laat ene Hendrik Brouwer Fagel weten dat er dozen met zaden, alsmede bomen en planten uit Indië naar hem onderweg zijn, alsmede naar de eerder genoemde Prof. Hermann en naar Hieronymus van Beverningk (die bij Warmond een botanische tuin had).²³ Weliswaar hadden de bestuurders van de VOC, uit angst de monopolies op bepaalde gewassen te verliezen, een verbod ingesteld op het vervoer van stekken, planten en bomen naar Nederland voor particuliere doeleinden, maar wie, zoals Fagel, goede connecties had, kon toch wel aan de gewilde planten komen. Er bestond in de 17de eeuw zelfs een circuit van zowel publieke (academische) als particuliere tuinen, dat de verspreiding van pas ingevoerde planten op effectieve wijze organiseerde. De belangrijkste particuliere tuinen waren in het bezit van directeuren van de VOC en de WIC, van hoge gezagsdragers in de regering, en van rijke kooplieden. Zo stuurde Simon van der Stel (1639-1712), commandeur van de Kaap, in 1688 zeventien kisten met plantmateriaal naar Nederland, die bestemd waren voor stadhouder Willem III, Fagel en de Amsterdamse Hortus.²⁴ Fagels goede connecties leidden ertoe dat zijn verzoek van 28 november 1684 aan de Heren XVII van de VOC om op zijn eigen kosten een persoon naar Kaap de Goede Hoop te mogen sturen om daar planten te verzamelen tegen alle regels in werd ingewilligd.²⁵ Verder kreeg hij de gouverneur van de Kaap, Simon van der Stel, zo ver dat deze in de VOC-tuin op Kaap de Goede Hoop kaneel-, kruidnagel en kamferboompjes voor hem plantte, die hier konden acclimatiseren, alvorens naar Nederland te worden verscheept.²⁶ Nederland zullen we wel nooit hebben bereikt; waarschijnlijk werden ze in 1684-1685 tijdens een inspectie door Rijklof van Goens jr. uitgeroeid.²⁷ Wel wist Fagel, dankzij zijn relaties met Huydecoper,

Twee tuinbeeldjes van Rombout Verhulst uit 1687, vermoedelijk uit de tuin van Fagel.

hoofd van de VOC en directeur van de Amsterdamse Hortus Botanicus, uit Curaçao levend plantmateriaal te verkrijgen.²⁸ De laatste zending plantmateriaal die uit den vreemde te Leeuwenhorst aankwam was een mandje met bollen en een doosje met zaden uit Cartagena (Colombia). Het was zeer exclusief materiaal, in het begeleidende schrijven van 20 oktober 1688 wordt gemeld dat “noijt diergelijcke in hollant gesien sijn”.²⁹ Fagel zelf zou de planten nooit zien, want drie maanden later was hij gestorven.

Overigens kwamen lang niet alle planten die Fagel op Leeuwenhorst had staan rechtstreeks uit de koloniën. Evenals de moderne tuinliefhebber haalde hij waarschijnlijk een groot deel van zijn planten van kwekerijen in Nederland en Engeland.

Al met al had Fagel planten uit de Kaap de Goede Hoop, Europa, Noord- en Zuid-Amerika, Zuid- en Zuidwest-Azië, het Mediterrane gebied, de Canarische eilanden en Afrika. Welke planten hij precies had weten we van de *Codex Regius Honselaerdicensis*, een boek met aquarellen van de planten op Leeuwenhorst dat vanaf 1685 geschilderd werd door de schilder Cousijns, in opdracht van Willem III. Het was waarschijnlijk bedoeld als cadeau aan Fagel, maar was nog niet voltooid toen deze in 1688 overleed. Willem hield de aquarellen toen maar zelf, maar liet wel een nieuw voorblad maken door de schilder Brandon.³⁰

Verder zijn er verschillende botanische werken uit de late 17de eeuw die aan Fagels tuin refereren. George London, voormalig hovenier van bisschop Henry Comptons tuin te Fulham en stichter van de Brompton Park kwekerij, bezocht in 1685 een aantal Nederlandse tuinen, waaronder die van Fagel, en maakte een lijst van zeldzame planten die hij aantrof. Paul Hermann (1646-1695), die rond 1680 directeur was van de Leidse Hortus, noemde in zijn postuum uitgegeven *Paradisus Batavus* (Leiden 1705) negen bijzondere planten die hij in Fagels tuin had aangetroffen. Hermann noteerde overigens alles wat hij in de door hem bezochte tuinen zag in zijn aantekeningenboek, het *Manulae Hermannii*.³¹ Hermann ontving vele stekjes en zaden uit de door hem bezochte tuinen voor zijn herbarium en eigen collectie, onder meer uit die tuinen van Fagel, Beaumont, Beverningk en De Flines. In het zogenaamde Hermann-herbarium bevinden zich in totaal veertien planten uit de tuin van Fagel. Bij twee ervan staan jaartallen genoemd. Eén plant zou in 1686 zijn geplukt; de andere werd in 1687 door Fagel geschonken.³² Volgens Plukenet, die verantwoordelijk was voor de tuinen van het koninklijke paleis te Hampton Court, zou een van de herbaria van George London eveneens planten bevatten uit de tuin van Fagel: planten “quae Horti Fageliani sunt Alumnae”.³³ Verder verzamelde Richard Richardson tijdens zijn reis door Holland in ieder geval één plant toen hij de Leeuwenhorst bezocht. Het gaat hier volgens het bijschrift om een “*Scabiosa Africana perennus [...]*”.³⁴ Een andere botanicus die in zijn werk planten noemde die hij op Leeuwenhorst had gezien was Jacob Breyne uit Dantzig, die in de jaren 1679 en 1688 naar Holland kwam en daar vele tuinen bezocht, waaronder tijdens zijn tweede reis ook Fagels tuin. Hij was zeer enthousiast over wat hij in Holland te zien kreeg, en in zijn boek *Jacobi Breynii, gedanensis, prodromi fasciculi rariorum plantarum* beschrijft hij uitgebreid zijn bezoeken. Het boek bestaat uit een tweetal alfabetische lijsten van planten, een voor het jaar 1679, de ander voor 1688, waarin Breyne aangeeft in welke tuinen hij deze planten heeft kunnen zien, of zelfs of hij stekjes of zaden heeft kunnen bemachtigen. In de 1688 lijst worden iets meer dan honderd planten uit de “*Caspari Fageliano Horto*” opgesomd, waardoor men toch wel een idee krijgt van wat Fagel zoal in zijn tuin had staan.³⁵

Al met al zijn er 258 verschillende planten bekend die in de tuin van Fagel hebben gestaan.³⁶ Fagels tuin mag dus met recht internationaal worden genoemd. Niet alleen waren de planten afkomstig van over de hele wereld, ook de bezoekers van de tuin vormden een gemêleerd internationaal gezelschap.

Nog een maal bezocht Teding van Berkhout de tuinen te Leeuwenhorst. Hij logeerde toen bij de Van Hoogenoecks, die Vijverbeeck van hem huurden. De datum was 6 september 1686: "In de avond ging ik met Hoogenouck naar Leeuwenhorst, om de tuinen, oranjerieën en marmeren beelden en prachtige eiken van de Raadpensionaris te bekijken".³⁷ Het is opvallend dat er geen enkele melding gemaakt wordt van de exotische gewassen die de buitenlandse botanici vanuit heel Europa naar de tuinen van Leeuwenhorst lokten. Deze bevonden zich in de oranjerieën en zullen beperkt toegankelijk zijn geweest. Fagel zal zijn dure exoten goed hebben beschermd. Het spreekt voor zich dat stekjes alleen met toestemming en onder toezicht genomen konden worden. Nu zou het kunnen zijn dat dergelijke planten Pieter in het geheel niet interesseerden. Dat is echter onjuist, in zijn dagboek vermeldt hij namelijk wel de bijzondere gewassen die hij zag in de tuin van zijn vriend Bleijswijck: "Ik zag er mooie hyacinten, 'sultanes', 'Turquoises' en andere soorten".³⁸ Het kan dus niet anders of Pieter kreeg Fagels bijzondere collectie niet te zien.

Hoe summier de beschrijving van Teding van Berkhout ook is, de vermelding van "orangeries" is hoogst interessant. Het houden van oranje- en citroenbomen en andere uitheemse gewassen brengt met zich mee dat er op Leeuwenhorst de nodige voorzieningen waren om deze planten ook in de winter in leven te houden. Tot nu toe ging men ervan uit dat er op Leeuwenhorst een oranjerie moet zijn geweest en misschien zelfs een kas, maar zekerheid daarover was er niet. Nu dus wel. De meervoudsvorm is interessant, want het geeft aan dat Fagel een grote collectie exoten moet hebben gehad, meer dan in één oranjerie paste. Op de 18de-eeuwse kaart van Leeuwenhorst is aan de noordoostzijde van het herenhuis een drietal langwerpige gebouwen te zien binnen een ommuring. Twee van die gebouwen zijn nog enigszins toegankelijk. Waarschijnlijk gaat het om de oranjerie en de tuinmanswoning. Het derde gebouw heeft binnen de ommuring zelfs nog een eigen ommuring; het kan niet anders of dit was Fagels oranjerie voor de meest zeldzame gewassen.

Al in 1686 trof Teding van Berkhout "statues de marbre" aan in Fagels tuin, zonder dat hij in gaat op verdere details. Uit een krantenbericht van 10 maart 1691 in de *Haerlemse Courant* vernemen we echter meer. "Op de Heerlijckheit van Leeuwenhorst" worden dan "uyt der Hant verkocht eenige seer konstige ende curieuse Marmere Beelden; bestaende in Beesten, Kinderen met Pede-Stallen, benevens eenige Vasen en Basse Reliven". Bekend is dat de vermaarde beeldhouwer Rombout Verhulst in 1687 beelden maakte voor "Herr Fagel". Ook deze beelden kennen we uit een dagboek. In dat jaar bezocht de Zweedse architect Nicodemus Tessin tijdens een rondreis door Nederland het atelier van Rombout Verhulst in Den Haag. Deze "hat beij 22 marmorne Statuen gemacht vor herr Fagels Garten, er sagte dass solche Statue müste 2000 Gulden bezahlet werden, so 800 Rdhle seindt".³⁹ Van Rombout Verhulst zijn twee stenen putti bekend uit het jaar 1687, beide gesigneerd en gedateerd. De herkomst is onbekend, maar de verwerking wijst op een gebruik als tuinsculpturen.⁴⁰ Op grond van het jaartal is een herkomst van Fagels tuin te Leeuwenhorst mogelijk, temeer omdat het krantenbericht uit 1691 expliciet melding maakt van beelden van "Kinderen op pede-stallen". Overigens vermeldt het bericht nog meer moois uit de tuinen van Leeuwenhorst. Verkocht werden ook "Schilderijen soo Prieel, als andere Stucken, geschildert door de voornaemste Meesters". Wie interesse had moest zich wenden tot "Arnout Leers, Kamer Bewaerder van de Ed. Groot Mogende Heeren Staten van Hollant ende West-Vrieslant".⁴¹

Fagel stierf op 15 december 1688. In Teding van Berkhouts dagboek was dat geen enkele vermelding waard. Ook ging hij niet naar de begrafenis, en dat terwijl hij doorgaans wel de begrafenis van vooraanstaande lieden bezocht.

Aangezien beide heren jarenlang elkaars directe burens waren, wijst dit naar mijn idee inderdaad op een verstoorde verhouding.

Fagels dood betekende overigens niet het einde van de verzameling planten. Deze werd opgekocht door niemand minder dan de stadhouder zelf, die de verzameling naar zijn paleis te Hampton Court in Londen liet overbrengen. Ook dit maakt veel duidelijk over de allure van de verzameling.⁴² Hij was uniek in Europa en met recht een bezienswaardigheid.

Al met al heeft Fagels tuin te Leeuwenhorst maar kort bestaan. Fagel huurde Leeuwenhorst van 1676 tot aan zijn dood in 1688, twaalf jaar later. In die korte periode verkreeg zijn collectie exoten wereldfaam, zeker binnen het selecte en geprivilegieerde gezelschap van botanici, dat door Fagel belangrijk genoeg werd geacht om zijn schatten te mogen aanschouwen. Fagels planten te mogen zien was een zeer exclusief voorrecht, dat zelfs aan leidende figuren uit de toenmalige 'beau monde' werd onthouden. Men kon vrij in de tuinen wandelen en genieten van de aanleg en de beelden, maar de zaken die de tuin tot over de grens beroemd maakten, kregen de meesten niet te zien. Wereldfaam had de tuin dus wel, maar het was nooit een populaire attractie.

Voetnoten

1 Koninklijke Bibliotheek in Den Haag, handschrift 129 D 16.

2 C. Schmidt, *Om de eer van de familie. Het geslacht Teding van Berkhout 1500-1950; een sociologische benadering*, Werken uitgegeven door het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde X, Amsterdam 1986, 69-76. Later zou Vijverbeeck Hofwijck gaan heten.

3 "Ma terre a Noortwijck".

4 "Van Swieten fut encore occupé la iournée entiere a reduijre en ordre toutes mes allées, mes quarrez, mes ronds et mes lozanges".

5 "Mons. Huijgens de vint voir ce matin, et m'apporta plusieurs beaux desseijns de viviers, qu'il avoit fait pour moi".

6 Een publicatie dienaangaande is in voorbereiding.

7 Zie voor de aanleg van de tuinen van Leeuwenhorst, E. den Hartog & C. Teune, 'Gaspar Fagel (1633-88): His garden and plant collection at Leeuwenhorst', *Garden History. Journal of the Garden History Society* 30:2, 2003, 191-205; E. den Hartog, 'Leeuwenhorst ten tijde van de Ridderschap', 29-54; E. den Hartog & C. Teune, "In Horto Fageliano", 55-74; B. Groen, "De Codex Regius Honselaerdicensis", 75-86, in: E. den Hartog et al. (red.), *Leeuwenhorst, een Hollandse buitenplaats*, Jaarboek Kastelenstichting Holland en Zeeland 2003.

8 "come ce iour devoit preceder celuy de mon depart, ie donnoijs plusieurs petits ordres, mais necessaijres. Le soijr ie fus me pourmener avec la compaignie Domestique dans les Jardins de Leonorst, ou locataijre desquels i'avoijs qu'elque paijement a faijre, pour verpondingen de mon logis".

9 "Le soijr a sept heures nous amenasmes au Bateau prez de Leonorst".

10 "Le midij nous fusmes conduijre les deuc petits cousins au Bateau a l'ijssue de l'allée de Leonorst sur le canal".

11 "et vismes en passant Leeuwenhorst".

12 N.M. Japikse, *Het archief van de familie Fagel, Algemeen Rijksarchief*, 's-Gravenhage 1964, XX; L. Strasser, *Inventaris van het archief van Casper Fagel, Raadspensionaris van Holland 1672-1688*, Den Haag 1995; E. Edwards, 'An Unknown Statesman: Gaspar Fagel in the Service of William III and the Dutch republic', *History* 87 (2002), 353-371.

13 D.O. Wijnands, 'Hortus auriaci: the gardens of Orange and their place in late 17th-century botany and horticulture', In: J. Dixon Hunt & E. de Jong (eds.), 'The Anglo-Dutch Garden in the Age of William and Mary', Speciale uitgave *Journal of Garden History* 8 - nrs. 2-3 (1988), 80. Wijnands geeft helaas geen referentie.

14 "Je [...] fus a Leonorst faijre quelques paijements a Slingelandt. Jij fis un tour dans les jardins pour me faijre monstren les desseijns du Raedt-Pentionnaijre".

15 "Je le reconduises iusqu'à Leonorst où nous fusmes voijr les Jardins et Bastiment que le RP y fit faijre".

16 Universiteitsbibliotheek Leiden, Collectie Bodel Nijenhuis, port. 13 nr. 35.

17 Den Hartog 2003, 31-35; Den Hartog & Teune 2003, 58-60.

- 18 Koninklijk Huisarchief, Archief stadhouder-koning Willem III, inv. nr. A 16 XIc 115; "Placaet ende ordonnantie op de houtvesterye en de jaght in Hollandt en West Vrieslandt gearresteert den 25. Januarii 1716", Den Haag, gedrukt door P. Scheltus, 1716, omvattende een "Ordonnantie van de vryheyt van jaght ontrent... Leeuwenhorst", verlengd door de stadhouder op 3 April 1679.
- 19 "Nous fismes nos devotions dans nostre propre maijson et fis un tour vers es onze heures a Leeuwenhorst, pour parler mons. Le Raetpentionaijre Faeghel, qui me recut civilement et me contenta assez sur le subiect de mon voyage, maijs ma demande aussij n'estoyt pas importante, ne s'agissant que de quelque exception pour ma personne a l'Esgard de rigoureux placard etablissant la franchise de Leonorst".
- 20 "Nous passasmes toute l'apresdisnée en promenades, la iournée estant parfaitemment belle. Je fus accosté d'un certain Montanus, alleman de nation, maijs qui avoijt longtemps servij aux Indes en qualité d'opperchirurgien, lequel voulut a toute force louer ma maijson, et planturage".
- 21 Ik doel hier op Adrianus (of Arnoldus) Montanus (circa 1625-1683), schrijver van de *Gedenkwaerdige Gesantschappen der Oost-Indische Maetschappij in't Vereenigde Nederland, aen de Kaisaren van Japan*, Amsterdam, J. Meurs, 1669.
- 22 Cf. D.O. Wijnands, *The Botany of the Commelins*, Rotterdam 1983; J. Heniger, Hendrik Adriaan van Reede tot Drakenstein (1636-1691) and *Hortus Malabaricus*, Rotterdam/Boston 1986; Wijnands 1988, 61-86.
- 23 Den Haag, Nationaal Archief, Archief Gaspar Fagel, inv. no. 43.
- 24 Heniger 1986, 75.
- 25 D.O. Wijnands 1988, 66 en 80; Den Haag, Nationaal Archief, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) 1602-1811, Resoluties van de Heren XVII, inv. no. 28: 28 nov. 1684: "Op het voorstel en versoek van wegen den Heer Raet Pensionaris van Hollant ter Vergaederigh gedaen, dat syn Edt soude mogen werden toegestaan 't synen koste met de Schepen van de Comp nae Cabo de Bonne Esperance te senden en aldaer voor eenigen tyt te onderhouden een persoon sich op bloemen en kruyden verstaende; om van daer jaerlycx tot voldoeninge van syn Edts curieusheyt twee kistjens met bollen, saden en gewassen van omtrent drie voeten ieder aen syn Edt. over te senden, is geresolveert 't selve in voegen voors toe te staan".
- 26 Heniger 1986, 71-72: Utrechts Archief, Huydecoper family records, inv. no. 60 brievenboek 1683-86, 7 oktober 1685: "Uwed blijft als noch het afsenden van saden en boomgewassen (in de memorie van den heer Commelijn vermeldt) gecommandeert, alsmede enige caneel- nagel- en camferbomm zooals wy verstaen, dat Uwed die, voor den R.P. Fagel aldaer had geplandt. En ... burgemeesteren zulks tot siring van de Stadstuin garen sagen, soo en dient die met ons gedeelt te worden".
- 27 Heniger 1986, 71-72; Utrechts Archief, Huydecoper familie-archief inv. no. 60: 15 dec. 1686 (Huydecoper aan Van der Stel).
- 28 Heniger 1986, 161.
- 29 Den Haag, Nationaal Archief, Familiearchief Fagel inv. 2014: "Amsterdam 20 October 1688. Groot Mogent Edel Heer. Kome met dese Uwed presenteren een weijnigh vrughten en saden die mij sijn toegesonden van Cartagena van De heer Massis om de selve aen Uwed te regaleren. De bollen sijn, die int mantje en sijn geloove noijt diergelijcke in hollant gesien sijn, de noticie van de selve gaet nevens in den brief en op ider pampiertien van binnen int Doosje staet geschreven wat ider is. Bidde uwed mij te perdonneren afbreeke met presenteren mijn ootmoedige Respecq. Catharina Juliana Seep, Vrouw segge Massis".
- 30 Groen 2003,75-86.
- 31 Oxford, Bodleian Library, Sherard MS 184 "Hortus Fagellianus".
- 32 Dit herbarium bevindt zich in het British Museum Natural History te Londen en maakt deel uit van het zogenaamde Sloane herbarium, J.E. Dandy, *The Sloane Herbarium* (London, printed by Order of the Trustees of the British Museum 1958). Herb. Sloane vol. 320: 189; vol. 321: 49, 149, 170; vol. 322: 135, 140, 148, 174, 188, 192, 194, 218, 228.
- 33 Sloane 95, Dandy 1958, 157-158.
- 34 Sloane 80, fol. 43.
- 35 Jacobi Breynii, *Gedanensis, Prodromi fasciculi rariorum plantarum primus et secundus, quondam separatim, nunc nova hac editione multum desiderata coniunctim editi notulisque illustrati / accedunt Icones rariorum et exoticarum plantarum ... quibus praemittuntur vita et effigies auctoris cura et studio Johannes Philippus Breynius, huius ad calcem annectitur dissertatio botanico medica de radice Gin Sem, seu Nisi et herba Acmeilla cum additamentis*, 1739.

36 Voor een lijst van gedetermineerde planten cf. Groen 2003, 83-84.

37 "Ce soijr l'allois avec Hoogenoeck a Leeuwenhorst, i vojire les jardinages, et orangeries et statues de marbre et beaux chesnes du Raedt Pentionaire".

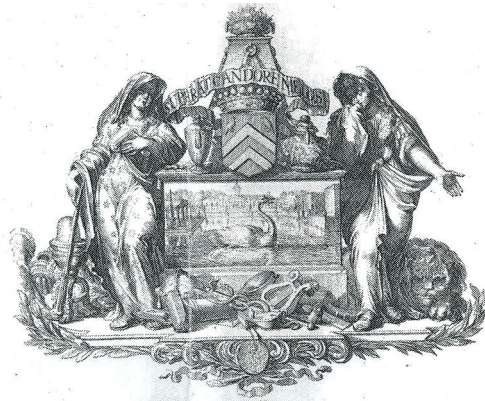
38 "Je fus vojir de belles hyacintes, des sultanes, des Turquoises et autres espaces".

39 G. Upmark, 'Ein Besuch in Holland 1687 aus den Reiseschilderungen des schwedischen Architekten Nicodemus Tessin d.J.', *Oud Holland* 18, 1900, 150.

40 F.T. Scholten, 'Rombout Verhulst en Gaspar Fagel: twee teruggevonden tuinbeelden uit 1687', *Antiek* 27-4, 1992, 195-200. T. Henry-Buitenhuis (In: R. van Lit et al (red.), *Buitenplaatsen in en om Den Haag*, Zwolle 1992, 99) suggereerde dat de beelden mogelijk vervaardigd werden voor mr. Hendrick Fagel (de Oudste), griffier der Staten-Generaal te Den Haag.

41 Met dank aan Leo A.J. van der Meer die mij op dit krantenbericht attent maakte.

42 Zie over de historie van Fagels planten in Engeland: Den Hartog & Teune, *Garden History* 2003, 200-202; Den Hartog & Teune 2003, 69-70.

Leeuwenhorst in den Rouw,

Over het smartelyk Afsterven van den *Weledelen* Gestrengen HEER

GASPER FAGEL,